

ДА ПЫТАННЯ ПЕРЫЯДЫЗАЦЫІ РОЗНАБАКОВАЙ ЭКСПАНСІІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ВА ЎКРАЇНСКІЯ ЗЕМЛІ Ў XIV – XVI СТАГОДДЗЯХ

РАДЗІВОН ПОПЕЛЬ

Анотацыя: У артыкуле кротка прасочваецца адлюстраванне ў гістарыяграфіі пытання перыядызацыі рознабаковай (палітычнай, вайскавай, культурнай, сацыяльна-эканамічнай) экспансіі ВКЛ на ўкраінскія землі, а таксама робіцца спроба ўласнай перыядызацыі.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, гісторыя Украіны, гісторыя Беларусі, перыядызацыя, храналогія.

ON THE QUESTION OF PERIODISATION OF A DIVERSE EXPANSION OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE FOURTEENTH – SIXTEENTH CENTURIES

Abstract: The article briefly traces historiography's reflection of the issue of periodisation of a diverse (political, military, cultural, social and economic) expansion of the Grand Duchy of Lithuania in the Ukrainian lands; also, an attempt is made to offer author's own periodisation.

Keywords: Great Duchy of Lithuania, History of Ukraine, History of Belarus, Periodisation, Chronology.

У апошні час набываюць адноснае распаўсюджванне ўяўленні пра Вялікае Княства Літоўскае як пра *адмысловую (квазі-) імперыю*. Такія ідэі прэзентуюць у асноўным літоўскія гісторыкі, напрыклад Т. Качэраўскас, З. Норкус, А. Эйдзінтас і інш. (Эйдзінтас і інш. (2014): 36–37, 43). Але з’яўляюцца падобныя меркаванні і ў асяроддзі беларускіх навукоўцаў і публіцыстаў, можна прыгадаць хаця б публікацыі Я. Юхо, А. Дзерманта, А. Сінкевіча (Яковенко, 2006: 71–72). Пры гэтым у любым выпадку ВКЛ часоў свайго станаўлення ўяўляла сабой яўна экспансіянісцкі тып дзяржаўнасці. Падкрэслім, мы карыстаемся паняццем “экспансія” не ў пэўнай негатыўнай афарбоўцы, а ў *нейтральным сэнсе, што адпавядае першапачатковаму значэнню гэтага слова* (лацінскае “*expansio*” – “распаўсюджванне”, “пашырэнне”). Адным з самых значных геаграфічных кірункаў гэтай экспансіі быў паўднёвы. Прапануем коратка прасачыць адлюстраванне ў гістарыяграфіі пытання перыядызацыі *рознабаковай* (палітычнай, вайсковай, культурнай, сацыяльна-эканамічнай) *экспансіі ВКЛ ва ўкраінскія землі*, а таксама зрабіць спробу ўласнай перыядызацыі.

Украінскія гісторыкі часоў станаўлення нацыянальнай гістарыяграфіі, напрыклад У. Антановіч і М. Грушэўскі, вылучалі ў першую чаргу два этапы літоўскай экспансіі – далучэнне Валыні і часткі Падолля ў выніку войнаў за галіцка-валынскую спадчыну і далучэнне вялікай Кіеўскай зямлі ў выніку перамогаў над татарами (Антонович, 1995: 156; Грушевський, 1991: 8). Пры гэтым верагоднасць далучэння Кіеўшчыны Гедымінам у 1320-х гадах ставілася Грушэўскім пад значны сумнеў, хоць і не абвяргалася цалкам. У. Антановіч лічыў далучэнне Кіева да ВКЛ пры Гедыміне ў большай ступені летапіснай выдумкай. Аднак расійскія гісторыкі гэтага часу – М. Дашкевіч, Д. Ілавайскі, М. Любаўскі і іншыя – прытрымліваліся думкі, што Гедымін сапраўды авалодаў Кіевам у 1320-я ці 1230-я гады, хоць і выказвалі меркаванне, што татарам потым зноў удалося захапіць Кіеўскую зямлю (Иловайский, 1896: 72, 549; Любавский, 1915: 24–31).

Дыскусія па пытанні пачатку экспансіі ВКЛ у Кіеўскую зямлю разгарэлася ўжо ў другой палове XX стагоддзя. Украінскі гісторык Ф. Шабульда ў сваіх працах сцвярджаў рэальнасць кіеўскага паходу Гедыміна і адносіў яго да 1324 года (Шабульдо, 1987: 43–47). Рэальным лічыць Ф. Шабульда і існаванне летапіснага кіеўскага князя Станіслава, з якім ваяваў Гедымін. Падобную думку Шабульда тлумачыў звесткамі пра князя Івана Станіслававіча ў Любецкім сінодзіку, абапіраючыся на дарэвалюцыйную кнігу Р. Зотава. Погляды Шабульды падтрымлівае і Л. Вайтовіч (Войтович, 2000: 270–274). З іншага боку, сучасная ўкраінская даследчыца А. Русіна лічыць, што ўся гісторыя з паходам

князя Гедыміна (а яшчэ раней – князя Скірманта) прыдуманая ў канцы XV стагоддзя князямі Гальшанскімі для абгрунтавання ўласных “родавых” правоў на Кіеўскае княства (Русина, 1998: 57–60). Яшчэ адна сучасная даследчыца, Н. Якавенка, лічыць паход Гедыміна сумнеўным, хоць разам з тым пачатак актыўнага пранікнення ВКЛ ва ўкраінскія землі адносіць менавіта да першай паловы XIV стагоддзя (Яковенко, 2006: 94–95). Непраўдападобнымі, праз іх позняе паходжанне, лічыць звесткі пра бітву на рацэ Ірпень і далучэнне Кіеўшчыны да ВКЛ у першай палове XIV стагоддзя і цяперашні расійскі гісторык А. Горскі (Горский, 1996: 29).

Арыгінальную *перыядызацыю экспансіі ВКЛ ва ўкраінскія землі* прапанаваў доктар гістарычных навук з Украіны А. Бойка (Бойко, 2002: 97–102). У распрацаванай ім перыядызацыі вылучаецца чатыры (фактычна пяць) этапаў літоўскай экспансіі:

0. (як перадпадзеі) суперніцтва маладога Літоўскага княства і Галіцка-Валынскай дзяржавы;
1. 1340–1362 гг. – паэтапнае далучэнне Украіны;
2. 1362–1385 гг. – паступовае “аславяньванне” літоўскіх уладароў;
3. 1385–1480 гг. – страта ўкраінскімі землямі рэшткаў аўтаноміі;
4. 1480–1569 гг. – узмацненне літоўска-маскоўскай барацьбы за землі Русі.

Нягледзячы на наяўнасць пэўных спрэчных момантаў і нераспрацаванасць дэталей, гэтая перыядызацыя здаецца нам вельмі цікавай, бо ўлічвае не толькі ваенна-палітычны аспект далучэння ўкраінскіх земляў да ВКЛ. І сапраўды, *неабходным з’яўляецца, на наш погляд, стварэнне такой перыядызацыі экспансіі ВКЛ ва ўкраінскія землі, якая б ўлічвала самыя розныя яе аспекты.*

Прапануем і *свой варыянт перыядызацыі экспансіі Вялікага Княства Літоўскага ва ўкраінскія землі ў XIV–XVI стагоддзях:*

1. Сярэдзіна XIII стагоддзя – 1340 год: барацьба Літоўскага княства і Галіцка-Валынскай дзяржавы;
2. Першая палова XIV стагоддзя – 1362 год: «міфалагічны» этап экспансіі ВКЛ у Кіеўскую зямлю. Магчымае пашырэнне ўплыву ВКЛ, але наўрад ці далучэнне Кіеўскай зямлі;
3. 1362 год – першая палова 1390-х гадоў: эпоха ўдзельных княстваў у складзе ВКЛ;
4. Першая палова 1390-х гадоў – 1430-я гады: пасля некаторага памяншэння Вітаўтам аўтаноміі ўдзельных княстваў украінскія землі працягваюць існаванне ў складзе ВКЛ як удзельных княстваў;
5. Першая палова 1440-х гадоў – 1452 год (для Валыні) / 1470 год (для Кіеўскай зямлі): захаванне аўтаноміі Кіеўскага і Валынскага

княстваў пасля грамадзянскай вайны ў ВКЛ і змены ўладарных дынастый на Кіеўшчыне і Валыні ў выніку кампрамісу з цэнтральнымі ўладамі Вялікага Княства Літоўскага (“другі ўдзельны перыяд”);

6. Другая палова XV стагоддзя – 1569 год: ліквідацыя ўдзельных княстваў. Украінскія землі – ваяводства і намесніцтвы ў складзе ВКЛ. Распаўсюджванне літоўскага права, адначасова – развіццё шляхецкага руху за “залатыя вольнасці” перад пераходам Валыні і Кіеўскай зямлі ў склад Польшчы.

Трэба адзначыць, што калі разглядаць у якасці галоўнага крытэра дадзенай перыядызацыі форму арганізацыі тэрытарыяльна-адміністрацыйных адзінак на ўкраінскіх землях і ступень іх палітычнай аўтаноміі, то будзе разумным, на наш погляд, вылучыць два вялікія перыяды. Да першага можна аднесці пункты 1–6 вышэйшай перыядызацыі (час далучэння да ВКЛ украінскіх земляў і іх існавання ў складзе гэтай дзяржавы ў якасці княстваў) з захаваннем кожнага з гэтых шасці пунктаў у выглядзе падперыядаў. Другі вялікі перыяд у такім выпадку можа быць вылучаны на падставе пункта 6 нашай перыядызацыі (украінскія землі як ваяводства з паменшанай у параўнанні з княствамі ступенню аўтаноміі пасля рэарганізацыі адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры ВКЛ Казімірам Ягелончыкам).

Безумоўна, гэтая перыядызацыя не прэтэндуе на тую ці іншую ступень канчатковасці і з’яўляецца, хутчэй, нашай прапановай аднаго з магчымых варыянтаў. Разам з тым вызначэнне перыядызацыі пашырэння ўплыву і экспансіі ВКЛ на розных кірунках, у тым ліку і паўднёвым, і ў розных сферах – ад вайскова-палітычнай да культурнай – дазволіць нам лепш зразумець механізмы функцыянавання гэтай старадаўняй дзяржавы, што з’яднала ў свой час многія землі і народы Усходняй Еўропы.

Бібліяграфія

1. Антонович, В. Б. (1995). *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь.
2. Бойко, О.Д. (2002). *Історія України: Посібник*. К.: Видавничий центр «Академія».
3. Войтович, Л. (2000). *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича.

4. Горский, А. А. (1996). *Русские земли в XIII–XIV вв.: пути политического развития*. Москва: Издательский центр Института российской истории РАН.

5. Грушевський, М. С. (1991). *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка. Т. 4: 1–9.

6. Зотов, Р. В. (1892). *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*. СПб.: Тип. братьев Пантелеевых.

7. Иловайский, Д. И. (1896). *История России*: В 5 т. Москва, 1897–1905. Т. 2. Века XIV и XV. Москва: Типо-лит. Высоч. утв. Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко.

8. Любавский, М. К. (1915). *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии влучительно*. Москва.

9. Русина, О. В. (1998). “Україна під татарами і Литвою”, *Україна крізь віки*. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, Т. 6: 320.

10. Шабульдо, Ф. М. (1987). *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского*. Киев: Наукова думка.

11. Эйдзінтас, А., Бамблаўскас, А., Кулакаўскас, А., Тамашайціс, М. (2014). *Гісторыя Літвы*. Вільня: SANTARA.

12. Юхо, Я. (1992). *Кароткі курс гісторыі дзяржавы і права Беларусі*. Мінск.

13. Яковенко, Н. М. (2006). *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. Київ: Критика.